

Л. М. Марчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТЕРМІНОЛОГІЯ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПІСУ ІВАНА ОГІЄНКА «РІДНА МОВА» (1933-1935 pp.)

Термінологія — розділ мовознавства, який тісно пов'язаний із розвитком та становленням власне державної мови. Саме в цьому аспекті актуальні думки Івана Огієнка та його сучасників, висловлені на сторінках часопису «Рідна мова».

Ключові слова: термін, термінологія, термінологізація, детермінологізація.

Ознака знаковості терміна лежить в основі його філософсько-гносеологічного визначення, яке твердить, що за допомогою термінів у матеріальній формі можуть бути закріплені результати пізнання саме в тих галузях, що йменуємо спеціальними (наука, виробництво, економіка, культура, спорт тощо). Терміни є елементами наукового апарата теорій і концепцій, що змальовують галузі знань та діяльності поряд із іншими засобами пізнання: науковими приладами та інструментами, а також наступними знаковими системами: номенклатурою, власними іменами, символами, індексами, їхньою комбінацією у словесному формулюванні, схемах тощо. Терміни, як й інші знакові засоби: 1) закріплюють дійсне знання, виражаючи поняття, категорії та — всередині судження й умовиводів — закономірності певної галузі знань та (або) діяльності; 2) поряд з іншими знаковими засобами сприяють відкриттю нового знання.

У 30-ті роки ХХ ст. Г. О. Винокур висловив думку щодо термінів, а саме, що «...терміни — це не особливі слова, а тільки слова в **особливій** функції» [1, с. 5]. Дійсно, аналіз мовного матеріалу свідчить, що велика кількість лексичних одиниць, які ми визнаємо термінами, стали такими, коли їх залучили до термінології чи терміносистеми зі сфери неспеціальної лексики. Перед тим, як стати термінами, такі одиниці, як *ніс* (судна), *груди* (забою), *орбіта* (Місяця, з лат. *Orbita* — «слід від колеса, коля»), *метафора* (*metaphora* — «перенесення, переміщення»), були неспеціальними лексемами відповідної мови. Навіть наукові терміни мають у складі морфеми, які спочатку були загальноживаними. Напр., суфікс медичних термінів -ит- від грецьк. -іт «той, що стосується чого-небудь»; морфемафікація, яка входить до назви технічних процесів, — від загальноживаного латинського дієслова *fasere* «робити». Тобто, здебільшого терміни за формальною структурою не дуже відрізняються від інших лексичних одиниць відповідної живої мови. Тому одна й та ж лексема може існувати в мові і як термін, і як загальноживане слово: *пасаж* (перехід) / *пасаж* (муз.), *ніша* (у стіні) / *ніша* (екологічна).

Той факт, що терміном може стати будь-яке слово, дає можливість визначити поняття термінологізації — переходу лексичної оди-

ниці із стану нетерміна в склад терміна. У мові має місце й процес де-термінологізації, коли лексична одиниця, яка функціонує як термін у складі терміносистеми, перестає бути такою. Цей процес можливий за умови, коли певну теорію визначають невірною, а терміни цієї теорії виходять з наукового обігу. Інший випадок, коли термін залишається терміном, але лексична одиниця отримує вторинне, метафоричне значення та починає функціонувати в неспеціальній сфері (*супутник кіноглядача*). Окремі терміни, які втратили своє місце в терміносистемі, можуть залишатися лексичними одиницями в неспеціальних сферах (*ефір, флюїд: передача виходить в ефір, флюїди радості*).

З позиції термінознавства можна сформулювати таке визначення: **термін — лексична одиниця конкретної мови, яка визначає загальне — конкретне чи абстрактне — поняття теорії певної спеціальної галузі знань чи діяльності.**

Отже, терміни мають усі семантичні та формальні ознаки слів та словосполучень живої мови; терміни фігурують як такі саме в спеціальній лексиці; це елементи терміносистем, які відбивають теорії, за допомогою яких моделюють та описують спеціальні галузі. Тому, хоч і термінознавство досліджує в основному ті ж лексичні одиниці, що й лінгвістика, у цих одиниць інші ознаки, до них висувають інші нормативні вимоги, ніж до звичайних лінгвістичних лексичних одиниць. Тому саме можна твердити, що терміни — це особливі слова.

Кочерган М. П. подає таке визначення терміна: «**Термін** (від лат. *terminus* «межа, границя») — спеціальне слово або словосполучення, яке служить точним позначенням понять якоїсь галузі науки. А **термінознавство** — наука, яка вивчає терміни» [3, с. 220].

Природа терміна складна й багата в чому не схожа з природою загальнонародного слова.

По-перше, термін — двоаспектний знак. З одного боку, як номінатор спеціального поняття він належить системі певної галузі науки, а з іншого — загальнонародній мові.

По-друге, термін репрезентує поняття, тобто певну суму інформації.

По-третє, структура терміна відмінна від структури та форми слова. Більшість термінів мотивовані, мають прозору внутрішню форму. Структура терміна залежить від поняття, яке він номінує: кожний компонент структури відповідає елементу поняття, тобто конкретній семі.

По-четверте, форма для термінів — другорядна ознака, оскільки головна їх функція — інформаційна.

По-п'яте, термін монофункціональний і використовується переважно в науковому стилі, а загальнонародне слово — поліфункціональне, оскільки може вживатися у текстах різних стилів.

По-шосте, термін — двовекторна одиниця, в якій звукова оболонка (форма) вступає у строгу кореляцію з поняттям: один знак — одне поняття.

Оскільки в терміні поєднуються знак і поняття, пріоритетними для нього стають семантична й структурна норми, які регламенту-

ють відповідність внутрішньої форми терміна поняттю, зміст якого зафіксований у його дефініції.

Термінознавство — це наука, яка займається загальнотеоретичними питаннями терміна, термінології, номенклатури. **Терміном** називається мовний знак, який позначає поняття певної галузі і є носієм наукового мислення. Наукові дослідження з термінології проводять А. Крижанівський, І. Кочан, М. Годована, А. Д'яків [8, с. 146].

Проте історія становлення української термінології досить складна.

Юрій Шерех в «Нарисі сучасної української літературної мови», виданої м. Мюнхені в 1951 році, зазначає: «З 1932-1933 років видання термінологічних словників припинено, а вже видані вилучено, так що поки що ця праця залишається без практичних наслідків. Однак для вільної української мови (на еміграції) словники ці зберігають характер норм, і нема сумніву, що вони правитимуть за основу української технічно-промислової термінології у майбутньому України» [11, с. 56-57]. Фактично ця теза Юрія Шевельова стала засадничою у термінотворчості українських науковців на еміграції, яка почала розвиватися поза межами України з виникненням там освітніх та наукових структур.

Науковцями української діаспори була обґрунтована доцільність термінологічної праці на еміграції (необхідність опрацювання української термінології, вихолощеної та зросійщеної), форми та завдання термінологічної праці (1. Відшукати, упорядкувати та вивчити термінологічні надбання «золотої декади» української термінології. 2. Критично перевірити видані в УРСР галузеві словники. 3. Для нових термінів запропонувати українські відповідники. 4. Видати англо-українські вибіркові словники), означено коло термінологів (мовознавці та фахівці), опрацьовано методологію, підходи, вивчено проблему джерельної бази для термінознавчої праці та розроблено рекомендації для покращення її ефективності (ліквідація розпорошення сил, вироблення однієї концепції термінотворення, розробка престижних галузевих словників).

Таким чином, факт лінгвоциду в Україні, з одного боку та виникнення українських Вищих шкіл та наукових центрів поза Україною, з іншого, стали потужним фактором для розвитку термінологічної праці на чужині.

Анатоль Вовк зазначав: «Термінологічна праця на еміграції мусить бути спрямована в першу чергу на потреби Батьківщини... Із самостійністю потреба доброї термінології у всіх ділянках культури, науки і техніки стане актуальна і пекуча. Усе, що до цього часу робилося, буде упорядковане, виправлене, доповнене чи запропоноване на еміграції, буде тоді використане й належно оцінене. Цей лексичний фонд прискорить, тим самим, процес культурного відродження народу... А з першими проблесками волі вона знайде шлях в Україну» [2, с. 28].

Іван Огієнко на сторінках часопису «Рідна мова» у статті «Інститут Української Наукової Мови в Києві» писав: «Справа наукової термінології — це дуже складна й важка справа. Термінологія не повстає відразу, а звичайно витворюється самим життям упро-

довж віків духового життя, потребує традиції для свого усталення. А духово українська інтелігенція все жила в чужій культурі... Ось тому вироблення української наукової мови ніколи не йшло в нас нормальним шляхом» [6, с. 50-51]. Піднімає на сторінках журналу Огієнко і питання об'єднання народу за рахунок впровадження у школах єдиної термінології, обов'язкової для усіх на усіх теренах України, що було на часі, оскільки Україна тоді була поділена між кількома державами. Він же у статті «Для одного народу — одна наукова термінологія», визнаючи політичну роль національної термінології в житті нації, стверджував, що «...соборна наукова термінологія, одна для цілого народу, приносить йому величезні політичні користі, бо зростає й підтримує в народі глибоке почуття єдності, так потрібної особливо для народу недержавного». І. Огієнко пояснює користування постійними термінами, навіть невдалими, якщо вони стали всенародними. «Цим пояснюється, чому в народів віками тримаються невдалі терміни, такі, як наше «підмет» (із XVII-го віку), або російські: «глагол», «падеж», «причастіє». «родительный» і т. ін., хоч окремі вчені не раз уже подавали терміни досконаліші. Термін, що стає всенародним, тим самим є вже величезна культурна цінність, а тому міняти його не корисно» [5, с. 495]. Описуючи термінологію, І. Огієнко вказує, що уряд в Україні запроваджує переважно інтернаціональну, латинську термінологію, і в цьому він не бачить крайньої небезпеки. Але стверджує, що «...поруч терміну інтернаціонального треба б культивувати й свій національний, пильнуючи запроваджувати соборну національну термінологію» [5, с. 495]. Особливо він наголошував на творення національної граматичної термінології, бо й «... російська наука не має повної інтернаціональної термінології, — має її головню для наук математичних та медичних, а інші науки все одно мусять виробляти свою національну термінологію, напр. граматику. Мовознавство, особливо граматику, це наука, що в ній віддавна народи виробили — поза латинською — й свою національну термінологію. Нема тепер культурного народу, щоб не виробив собі повної граматичної термінології, обов'язкової для всіх шкіл і всіх підручників. Соборність граматичної термінології потрібна кожному народові насамперед, бо ж граматики навчають скрізь одночасно з правописом» [5, с. 495].

На сторінках газети надibuємо думку, що варто залучати до термінології народні назви, напр., хвороб, лікарських рослин. Так, у статті «Рідна мова й лікар на провінції» А. Річинський стверджував: «Збираючи, напр., відомості про попередній стан хворого (anamnesis), можна часто почути з народніх уст багато таких виразів, що для людини, необізнаної з народною мовою, будуть незрозумілі; навпаки, для кожного, хто цікавиться тією справою, вони дадуть цінний матеріал для української медичної термінології» [9, с. 100], а також наводив такі приклади: **домниці** (на Володимирщині — **опух**); **бабиці** (біль у животі, дитяча недуга); **гостець, ламанина** (ревматизм); а також: **гостечник, п'ядич** (saponaria); **буркун, окладник** (до чиряків, melilotus); **миляник, стягач** (saponaria), як і безліч іншого «лісівничого зілля з народної медицини» **бобівник, чабрик-чебрик**,

братіки, блекота тощо; деякі анатомічні назви — **борлак** (Адамове яблуко), **склиця** (зубна емаль) тощо [9, с. 101].

Підхід до термінології з такої позиції закликає до опанування фаховою українською мовою усіх спеціалістів: «...ї національно-громадянський обов'язок, і фахова праця, і чисто-науковий інтерес вимагають від інтелігентних робітників на ниві народного здоров'я — пізнання рідної мови, законів її розвитку, діалектологічних відмін, і врешті — самої душі народу, цебто того ґрунту, що на ній зростає вся краса»¹.

На неусталеність галузевої української термінології вказували дописувачі газети. Про педагогічну термінологію: «Між іншими, не має в нас досі устійненої назви на означення поняття, що поляки звуть його «kształcenia», німці «Billdug», росіяни «образование». Це не «навчання» і не «виховання» [4, с. 179]; про економічну (в журналі «рахівництва»): **бюджет** — **бужжет**, **преліминар** — **обрахунок**; **білянс**, **баланс**, **рахунковий звіт** — **підрахунок**; **білянс**, **баланс**, **білянсова сума** — **рівновага**; **сальдо** — **різниця**; **дебет** — **одержав** або **винен**; **кредіт** — **видав** або **має**; записати до розділу «одержав» — **обтяжити**; записати до розділу «видав» — **признати**; **рабат** — **знижка**, **опуст**; **должники** й **вірители**; **збитки** або **втрати** й **прибутки**; **торговельні витрати**; **сторно** — **відкличання** (запису) [10, с. 180].

У статті «Наші спортові організації й рідна мова» І. Огієнко стверджував: «Усі спортові організації мусять глибоко це зрозуміти, завжди пам'ятати й вимагати від своїх спортовців найкращого знання своєї літературної мови й літературних обов'язків», що потрібне для вироблення єдиної спортивної термінології [7 с. 544-548].

На сьогоднішній день українська термінологія має всі шанси на продуктивний розвиток в Україні, в своєму природному мовному середовищі. Проте, успіх справи у цій галузі може бути забезпечений за умови тандему праці науковців в Україні та науковців діаспори, з використанням усіх напрацювань теоретичного та практичного характеру. Адже в сучасних умовах наша держава має накопичений величезний інтелектуальний ресурс за кордоном.

Стало очевидним, що основний масив української науково-технічної термінології 1920-1930-х рр., її «золотий фонд», повинен повернутися до активного наукового вжитку. Насамперед українські терміни повинні замінити:

- велику групу лексичних росіянізмів, що побутують у сучасній українській термінології (*баддя*, *вищолочувати*, *миш'як*, *тучність*, *нахолоду*, *вихлоп*, *убуток* тощо);
- запозичені з російської мови словотвірні моделі (*зйомка*, *вібруючий*);
- правописні термінологічні алогізми (*логарифм* — *алгоритм*, *целюлоза* — *целулоїд* та ін.).

Крім того, з термінологічного доробку 1920-1930-х рр. доцільно використати вдалі синоніми до інтернаціональних термінів (*фото-*

¹ Далі приклади мовою оригінальних текстів.

графія — світлина, буфер — відпружник тощо), а також відновити самі інтернаціоналізми, що їх потім було вилучено з української термінології (*арсен, стибій, помпа* та ін.).

Проте абсолютизувати термінологічні досягнення минулого також не варто. Це було б фальшуванням як практичного доробку визначної плеяди українських науковців, так і самої термінологічної концепції 1920-1930-х рр., адже усі словники ІУНМ (Інституту української наукової мови) мали підзаголовок «Проект». Саме так їх і треба сприймати.

І якщо терміни, уведені до української термінології впродовж останніх десятиріч, не порушують законів української мови і правильно відображають суть поняття, то їх доцільно залишити у складі наукової термінології. А. Вовк у таких випадках радить зважати на принцип стабілізації наукової мови, вироблений в Українському Термінологічному Центрі Америки, і не замінювати вдалий термін на давніший, хоч би й досконаліший.

Подібні думки висловлював ще 1935 р. І. Огієнко: краще мати хоч не зовсім досконали термінологію, але одну, ніж гарних, але багато.

Як бачимо, провідні українські термінологи не втручалися у розвиток мови з ідеологічних міркувань. Інша річ, що всупереч їхній волі в українській історії мовне питання неминуче переставало бути тільки лінгвістичним, а ставало також (і часто насамперед!) питанням політичним (Ю. Шевельов).

Список використаних джерел:

1. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и литературы. — Т. V. Сб. статей по языковедению. — М., 1939. — С.3-54.
2. Вовк Анатоль / ред. Б. Рицар, М. Комарова. — Львів : Ліга-Прес, 2002.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / М. П. Кочерган. — К. : Видавничий центр «Академія», 2002. — 368 с. (Альма-матер).
4. Кривоносюк П. Українська термінологія. 1. До педагогічної термінології / П. Кривоносюк // Рідна мова. — 1935. — Ч. 5. — С. 179-182.
5. Огієнко Іван. Для одного народу — одна наукова термінологія / Іван Огієнко // Рідна мова. — 1935. — Ч. 11 (35). — С. 491-198.
6. Огієнко Іван. Інститут Української Наукової Мови в Києві / Іван Огієнко // Рідна мова. — 1933. — Ч.2. — С. 50-54.
7. Огієнко Іван. Наші спортові організації й рідна мова / Іван Огієнко // Рідна мова. — 1935. — Ч.12 (36). — С. 544-548.
8. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Львів : Світ, 1994. — 216 с.
9. Річинський А. Рідна мова й лікар на провінції / А. Рачинський // Рідна мова. — Ч. 3. — С. 100-102.
10. Сідлецький Л. До термінології рахівництва / Л. Сідлецький // Рідна мова. — 1933. — Ч.5. — С. 182.
11. Шерех Юрій. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. — Мюнхен : Молоде життя, 1951. — С. 56-57.

Terminology is a part of linguistics, which is closely related with development of official language. In this aspect Ivan Ohienka's opinions and his contemporaries are very actuality, expressed on the pages of magazine the «Mother tongue».

Key words: term, terminology, terminologizaciya, determinologizaciya.

Отримано: 26.08.2010 р.

УДК 001(477)(092):811.161.2+163.1

О. М. Мозолюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СИЛА ОГІЄНКОВОГО СЛОВА

У статті йдеться про силу слова Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) крізь призму років, про вивчення і пізнання рідної мови в її діахронічному розрізі.

Ключові слова і словосполучення: Огієнкове слово, рідна мова, рідне слово, старослов'янська мова, давні писемні пам'ятки.

Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) не лише світило науки, а й творець великих надбань, які своєю могутньою силою здатні творити чудеса й зараз. Працюючи в царині науки, освіти чи культури, створюючи прозові чи поетичні твори, виголошуючи пасторські проповіді, він завжди брав у підмогу рідне материнське слово, яке через роки, десятиліття єднає нас з минулим, теперішнім і майбутнім, навчає шанувати історію, культуру, традиції, звичаї й мову свого народу, примножувати духовні багатства.

Магічна, чародійна сила Огієнкового слова є настільки вагомою, важливою й непереможною, що нам до кінця і вповні збагнути цього не під силу.

Кожна людина, яка «приходить» у цей світ, покликана Богом для здійснення певної місії на землі. Реалізація цього поклику залежить особисто від неї. Безперечно, що покликання — це дар Божий. Можна прожити ціле життя, шукати його (покликання), так і не знайти.

Важко уявити собі без покликання священика, котрий повинен бути взірцем справжнього служіння Богові, Церкві, людям. Мабуть, і кожен з нас має залишити після себе добру пам'ять через свої земні справи.

Іван Огієнко, народжений у бідній селянській родині, був наділений багатьма Божими дарами, які розвивав упродовж усього життєвого, громадсько-політичного й творчого шляху як прекрасний літературо- і мовознавець, педагог і просвітник, редактор і видавець, перекладач і поет, ректор та міністр, як православний митрополит та історик української церкви. Він ще з дитинства виявив потяг до знань: особливо був залюблений у слово, яке стало для нього небесним нектаром; багато читав і писав, активно займався самоосвітою. І все це робив з глибокою любов'ю, наснагою, щирістю й душевніс-